

Gdańsk, 28. 07. 2023 r.

dr hab. inż. arch.

Katarzyna Rozmarynowska

Recenzja rozprawy doktorskiej

Tytuł pracy:

„Cmentarze Gdańska (1945-2015)”

Autor:

mgr Klaudiusz Grabowski

Promotor:

prof. dr hab. Edmund Kizik

I. FORMALNE PODSTAWY RECENZJI

1. Prośba dr hab. Sławomira Kościelaka, prof. UG, przewodniczącego Rady Dyscypliny Historia Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego o sporządzenie recenzji, zawarta w piśmie z dnia 3.07.2023 roku
2. U S T A W A z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 poz. 1668)

II. PRZEDMIOT RECENZJI

Przedmiotem niniejszej recenzji jest rozprawa doktorska autorstwa mgr Klaudiusza Grabowskiego pt. „Cmentarze Gdańska (1945-2015)” wykonana na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego pod kierunkiem profesora Edmunda Kizika. Na rozprawę, liczącą 452 numerowane strony, składa się wstęp, sześć rozdziałów, dwa aneksy i zakończenie a także bogaty zbiór ilustracji (205 poz.) oraz obszerna bibliografia podzielona na: źródła archiwalne, relacje ustne, źródła drukowane i literaturę. Rozprawę zamykają spisy: ilustracji (205 poz.), tabel (18 poz.) i diagramów (4 poz.).

We *Wstępie* (25 s.) Autor uzasadnia potrzebę podjęcia tematu oraz przedstawia problematykę badawczą, cele pracy, stan badań, charakterystykę źródeł, układ pracy i metodę naukową, którą się posługiwał. Na końcu znajdują się podziękowania dla wszystkich, którzy przyczynili się do powstania pracy. W pierwszym rozdziale pt. *Demografia śmierci* (16 s.) znajdujemy dane statystyczne dotyczące śmierci w Gdańsku w roku 1945 i w latach następnym (1946-2000). Drugi rozdział pt. *Zarządzanie terenami cmentarnymi* (51 s.)

jest poświęcony różnym zagadnieniom związanym z pochówkami, instytucjom je nadzorującym, uporządkowaniem pogrzebów, sporami pomiędzy władzą kościelną i świecką, kwestią cmentarzy żydowskich oraz kształtowaniem nowej sieci cmentarzy. Przy czym, w celu dokonania porównań, Autor wykracza nieco poza przyjęty obszar badań i przygląda się także cmentarzom w Sopocie i Gdyni. W trzecim rozdziale pt. *Likwidacja dawnych cmentarzy* przedstawiono ten proces na szeroko zakreślonym tle uwarunkowań historycznych, społecznych i urbanistycznych. Rozdział czwarty pt. *Zakładanie nowych cmentarzy* jest poświęcony powojennym problemom cmentarnictwa w Polsce i Gdańsku. Omówiono w nim także kwestię niedostatku odpowiednich terenów pod nowe cmentarze, próby poszukiwania nowych sposobów pochówku (krematorium), opisano historię cmentarza komunalnego na Siedlcach, Alei Zasłużonych na cmentarzu Srebrzysko, cmentarzy wojennych, Cmentarza Ofiar Terroru Hitlerowskiego na Zaspie, Cmentarza Francuskiego i oraz Cmentarza Żołnierzy Radzieckich. W rozdziale piątym pt. *Cmentarze zabytkowe* opisano pozostałości dawnych zabytkowych cmentarzy i spóźnione próby ich ratowania w świetle negatywnego stosunku mieszkańców Gdańska do spuścizny niemieckiej. Rozdział szósty pt. *Cmentarze jako element zieleni miejskiej* mówi o roli cmentarzy w systemie zieleni miejskiej, zajmującej ważne miejsce w strukturze przestrzennej miasta. Zagadnienie to przedstawiono z perspektywy planistycznej, analizując miejsce nowych cmentarzy w trzech powojennych planach urbanistycznych Gdańska autorstwa: Kamila Lisowskiego (1946-1948), Stefana Liera (1951-1952) i Bohdana Szermera (1957-1960). Na ich tle pokazano miejsce cmentarzy w dzisiejszym gdańskim systemie terenów zieleni miejskiej. W Aneksie nr 1 przedstawiono charakterystykę ośmiu głównych założeń cmentarnych Gdańska a w Aneksie nr 2 - siedmiu parków założonych na terenie dawnych cmentarzy.

III. UWAGI

1. Cel pracy i wybór problematyki badawczej

Za cel badań Doktorant obrał opracowanie monograficznego, całościowego zarysu dziejów gdańskich cmentarzy po 1945 roku na tle uwarunkowań prawno-administracyjnych, społecznych, architektonicznych oraz demograficznych. Przy odczuwalnym niedostatku badań tego zagadnienia, dokonany przez Doktoranta wybór problematyki badawczej jest w pełni uzasadniony. Także dlatego, że na fali krytyki socjalistycznej przeszłości narosło wokół niego wiele mitów a w przestrzeni medialnej często powielane są informacje nieprawdziwe lub takie, które choć są oparte na faktach, jednak wyjęte z kontekstu i nie poparte szerszą wiedzą o uwarunkowaniach historycznych i społecznych tamtego okresu, mogą i często wprowadzają błąd. Na przykład, wielokrotnie powielana jest opinia, że głównym powodem likwidacji ponemieckich cmentarzy była chęć zatarcia ich niemieckiej przeszłości, a szerzej ujmując, także Gdańska. Tymczasem przeprowadzone przez Doktoranta badania jednoznacznie wskazują, że na podjęcie decyzji o likwidacji dawnych cmentarzy - po części zamkniętych już wcześniej i przeznaczonych na parki jeszcze za administracji niemieckiej - wpłynął nie tylko negatywny stosunek do niemieckiej przeszłości ale przede wszystkim

ubóstwo, dotykające wszystkich dziedzin życia i pilna potrzeba odbudowy zniszczonego miasta, które od 1945 roku zaczęło funkcjonować w zupełnie nowej rzeczywistości narodowej, administracyjno-prawnej, społecznej i gospodarczej. Trzeba stwierdzić, że praca podejmuje bardzo ważny dla mieszkańców Gdańska i żywo dyskutowany temat. Jej niekwestionowaną wartością jest to, że pozwala dostrzec powojenne losy gdańskich cmentarzy w nowym świetle, wypracowanym na podstawie dokumentacji źródłowej. Celowość i potrzeba podjęcia tego tematu nie budzą żadnych wątpliwości.

2. Przyjęta metoda naukowa, struktura i układ pracy

Doktorant posługuje się metodą opisową i kwantytatywną. Przyjęta metoda naukowa odpowiada charakterowi badań. Struktura pracy oraz jej układ w podziale na wstęp, sześć objętościowo zrównoważonych rozdziałów i dwa aneksy nie budzi zastrzeżeń.

3. Język i czytelność wywodu

Dysertacja jest napisana poprawnym językiem i opatrzona w stosowne wykazy. Wywód Autora jest ciągły, pomimo że czasem przerywają go długie, pełne nazwy instytucji i dokumentów prawnych. Wydaje się, że Autor nie w pełni wykorzystuje możliwość posługiwania się skrótami (nie zamieszczono spisu używanych skrótów). Przytaczane w tekście głównym wyciągi z dokumentów źródłowych także przerywają narrację i utrudniają podążanie za wywodem. Bez uszczerbku dla pracy, przynajmniej niektóre z nich, można byłoby przenieść do przypisów. Zdarzają się też powtórzenia. Być może, przy tak przyjętej strukturze pracy, trudno było ich uniknąć. W Aneksach Autor powraca do tych samych faktów, o których już pisał we wcześniejszych rozdziałach pracy. Na przykład, częściowo powtarzają się informacje dotyczące cmentarza Łostowickiego, o którym Autor pisze w rozdziale 4.4. pt. „Założenie cmentarza komunalnego na Siedlcach” (s. 178-188) i w Aneksie nr 1, pkt. 4. pt. „Cmentarz Łostowicki”, (s. 281-285). Dla jasności wywodu można byłoby, przynajmniej w niektórych miejscach, zamiast powtarzać to samo, odesłać czytelnika do wcześniejszych rozdziałów. Tekst nie jest też wolny od przerywających wywód dygresji, których na szczęście jest niewiele. Na przykład, w rozdziale pt. „Założenie cmentarza komunalnego na Siedlcach- cmentarz Łostowicki”, zbyt dużo miejsca zajmują informacje na temat cmentarza na Stogach (s. 180-181).

Może być mylące używanie przez Autora różnych nazw dla tego samego cmentarza, pomimo że nazwy te są poprawne i w źródłach używane. Na przykład, raz Autor używa nazwy *cmentarz komunalny na Siedlcach* a innym razem *cmentarz Łostowicki*. Podobnie, raz używa nazwy *cmentarz Lazaretu* a innym razem *cmentarz dla Ubogich* (s. 287). Dochodzi do tego pewna trudność w identyfikacji poszczególnych cmentarzy. W największym stopniu uwaga ta dotyczy cmentarzy tych samych parafii, położonych w różnych lokalizacjach lub czynnych w różnych okresach czasu, np.: kilku cmentarzy pod wezwaniem św. Marii, Katarzyny, Piotra i Pawła oraz cmentarzy szpitalnych. Przydatna byłaby tu mapa, pokazująca wszystkie wzmiankowane w pracy cmentarze oraz zbiorcze, ujednoczone zestawienie wszystkich cmentarzy z ich historycznymi nazwami, okresami funkcjonowania, datami

zamknięcia, adresami itp. Co prawda, podobne zestawienia w pracy istnieją ale na ogół są one wyciągami z analizowanych dokumentów i dotyczą czasu, w których one powstały. W przypadku publikacji pracy, co uważam za bardzo wskazane, trzeba byłoby się zastanowić nad sposobem rozwiązania tego problemu.

4. Ilustracje

Ilustracje są starannie dobrane, dobrze opisane i ściśle odnoszą się do poruszanych zagadnień. Trzeba docenić, że część zamieszczonych fotografii została wykonana przez Doktoranta. Włożył on dużo wysiłku w zgromadzenie i opracowanie bardzo ciekawego i wartościowego materiału ikonograficznego, jednak umieszczenie ilustracji na końcu rozprawy, przy braku odnośników w tekście głównym sprawia, że trudno połączyć je z fragmentami tekstu, którego dotyczą. Z tego powodu nie w pełni ilustrują wywód Autora, a stają się tylko - bardzo cennym i ciekawym - dodatkiem do pracy, z którym czytelnik zapoznaje się już po jej przeczytaniu. Wydaje się, że celowe byłoby umieszczenie ilustracji w tekście głównym, albo przynajmniej po każdym z rozdziałów, przy czym tekst należałoby uzupełnić o odsyłacze. Zamieszczenie kopii materiałów archiwalnych: planów, rysunków i fotografii, w wielu przypadkach bardzo trudno dostępnych, jest niezwykle cenne i może okazać się nieocenioną wskazówką dla przyszłych badaczy.

5. Źródła i literatura

Wywód został oparty na szeroko zakrojonych badaniach, przeprowadzonych w 16 archiwach, w których przejrano akta kilkudziesięciu zespołów. Podczas pracy nad dysertacją pozyskano 5 relacji ustnych, przebadano 9 tytułów prasowych i 14 źródeł drukowanych oraz zebrano informacje znajdujące się w starannie dobranej literaturze w języku polskim i niemieckim (137 poz.). Wszystkie pozycje literaturowe są tematycznie ściśle związane z tematem rozprawy. Odniesienia do literatury, w postaci tradycyjnych przypisów, znajdują się na dole strony (1442 poz.). W tekście głównym przypisy numerowane są w systemie ciągłym. Konstrukcja przypisów jest poprawna.

6. Uwagi merytoryczne

1. Moim zdaniem, w pracy zabrakło syntetycznego podsumowania przeprowadzonych badań. Szkoda, że bardzo krótkie zakończenie (s. 309-310) zaledwie w kilku zdaniach odnosi się do zasadniczego tematu jakim są powojenne losy gdańskich cmentarzy. Pozostawia to u pewien niedosyt u czytelnika, który - z tak szeroko zakrojonych i dogłębnie przeprowadzonych badań - spodziewa się bardziej rozbudowanych wniosków.

2. Autor nie zawsze trzyma się chronologii opisywanych wydarzeń. Czasem odnosi się wrażenie, że zamiast podążać za logiką wywodu, narrację narzucają mu kolejne analizowane dokumenty źródłowe. Jest to szczególnie widoczne w końcowych rozdziałach pracy. Na przykład, w Aneksie nr 1 opis cmentarza Łostowickiego zaczyna się od roku 2015-2016. Po czym następuje przeskok do roku 1986 a następnie 2008 (s. 281). Tymczasem powojenne początki tego cmentarza są znacznie wcześniejsze, o czym sam Autor informuje na s. 179-

182, ale o tym w Aneksie już nie ma mowy. Co więcej, rozdzielenie dziejów tego cmentarza na dwie części utrudnia śledzenie jego historii.

3. Do pracy zakradły się też drobne nieścisłości, które przed publikacją warto byłoby skorygować. Jedna z nich dotyczy Parku im. Steffensów. W Aneksie nr 2 czytamy, że jest on: „Największym a jednocześnie najstarszym założeniem parkowym na terenie pocmentarnym”. W rzeczywistości Park Steffensów nie powstał na terenie pocmentarnym. Założono go w latach 1896-1897 za Bramą Oliwską, na terenie który nie był cmentarzem. Dopiero w roku 1899 dołączono do niego przylegający doń od północy teren cmentarza Lazaretu (zał. po 1814 r.). Do dziś, dzięki odmiennej kompozycji, obie części są w terenie doskonale czytelne. To właśnie one tworzą historyczne założenie parkowe. Dopiero pomiędzy rokiem 1914 a 1929 dołączono do parku teren kolejnego zlikwidowanego cmentarza Lazaretu, położonego pomiędzy cmentarzem Św. Marii a Św. Piotra i Pawła. Tereny pozostałych cmentarzy zostały przekształcone w parki i dołączone do dawnego Parku już po wojnie. W pracy brakuje wiadomości o powojennych losach Parku Steffensów, jego kilkakrotnie zmieniających się nazwach i włączaniu w jego obszar likwidowanych cmentarzy.

4. Doktorant często używa terminu „tereny zielone”, który wywodzi się z urbanistyki, a dokładnie z plansz urbanistycznych, na których tereny zieleni zwyczajowo są malowane na zielono. Prawidłowo powinno się używać terminu „tereny zieleni”.

IV. OCENA PRACY

Dysertację doktorską mgr Klaudiusza Grabowskiego oceniam bardzo wysoko. Czyta się ją z dużym zainteresowaniem. Drobne niedociągnięcia, głównie natury redakcyjnej są łatwe do poprawy i nie wpływają na jej wysoką merytoryczną ocenę. Przedstawiona praca jest pionierskim, oryginalnym i znaczącym wkładem w powojenną historię Gdańska i jego cmentarzy. Jej olbrzymią zaletą jest ukazanie tej historii gdańskich cmentarzy z różnych perspektyw: społecznej, administracyjnej, prawnej, gospodarczej oraz - co rzadkie - urbanistycznej. Tak szerokie ujęcie uwarunkowań ich funkcjonowania po drugiej wojnie światowej pozwala na poszerzenie i uporządkowanie wiedzy o ich powojennych losach. Bardzo wysoko trzeba ocenić Autora za przekonujący i poparty źródłami sposób w jaki rozprawia się z mitami, narosłymi wokół likwidacji poniemieckich cmentarzy i przekształcenia ich w tereny parkowe. Bardzo cenne jest skierowanie uwagi czytelnika na ubóstwo lat powojennych, którym Autor tłumaczy obojętny, a czasem nawet wrogi, stosunek nowych mieszkańców do porzuconych i niszczących cmentarzy niedawnych wrogów. Udowadnia on, że przyczyną ich likwidacji nie była, jak często się słyszy, próba zacierania ich niemieckiej przeszłości a konieczność odbudowy zniszczonego miasta i jego modernizacja. Na szczególną uwagę i bardzo wysoką ocenę zasługuje rozdział poświęcony zagadnieniom urbanistycznym, zawierający analizę trzech powojennych planów Gdańska, przeprowadzoną pod kontem lokalizacji nowych cmentarzy. Równie ciekawe są rozważania

związane z demografią, zarządzaniem cmentarzami, ich utrzymaniem i wynikającymi stąd problemami.

Autor rozprawy ukazuje się nam jako osoba dociekliwa, samodzielna, sprawnie operująca językiem i warsztatem naukowym, dobrze zorientowana w temacie jakim się zajmuje, posiadająca dużą wiedzę teoretyczną na temat zagadnień związanych z historią Gdańska i jego cmentarzy. Treść dysertacji udowadnia, że jej Autor potrafi tę wiedzę wykorzystać do samodzielnego formułowania i rozwiązywania problemów badawczych.

Moim zdaniem, przedstawiona do recenzji dysertacja, ze względu na poruszoną w niej, ciągle aktualną i ważną dla Gdańszczan tematykę oraz bardzo dużą wartość poznawczą zasługuje na publikację.

KONKLUZJA

Stwierdzam, że dysertacja doktorska pt. „Cmentarze Gdańska (1945-2015)” autorstwa Pana mgr Klaudiusza Grabowskiego wypełnia w całości wymagania stawiane pracom doktorskim zawarte w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 poz. 1668) ponieważ: przedstawiono ją w postaci pisemnej monografii naukowej, która zawiera oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie historia oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia przez niego pracy naukowej. Do pracy dołączono streszczenie w języku angielskim.

W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego i wyróżnienie przedstawionej przez niego dysertacji doktorskiej.

